

Anna Trzebińska*

POSTĘP CYWILIZACJI A FUNKCJONALNOŚĆ PRZESTRZENI PUBLICZNEJ UZALEŻNIONA OD ZMIENIAJĄCYCH SIĘ POTRZEB UŻYTKOWNIKÓW

CIVILIZATIONAL PROGRESS AND FUNCTIONALITY OF PUBLIC SPACE DEPENDENT ON CHANGING NEEDS OF THE USERS

Postęp cywilizacyjny tworzony przez człowieka formułował i precyzował jego potrzeby, a te były różne i to one zmieniały funkcjonalność użytkowanej przestrzeni publicznej. Wykorzystywana zarówno przez władzę, jak i obywateli miała różny charakter na przestrzeni wieków, ale zawsze był to element potrzebny i dający inspirację twórcom, urbanistom, architektom i budowniczym.

Słowa kluczowe: przestrzeń publiczna, cywilizacja, miasto

Civilizational progress caused by human has always formulated and defined their needs, which were diverse and forced the public space functionality changes. Used both by the authorities and citizens, it used to have different character over a span of time, however it has always been an element necessary and resulting in inspiration of creators, urbanists, architects and builders.

Keywords: public space, civilization, city

Przestrzeń publiczna, miejsce spotkań, handlu agitacji politycznych, kultury, sztuki, a nawet sądów. W jaki sposób postęp cywilizacyjny miał wpływ na zmiany funkcji w przestrzeni miejskiej? Czy rozwój i świadomość społeczna obywateli tworzy jej nowe funkcje i przeznaczenie?

Naukratis, zamieszkała wyłącznie przez Greków to jedna z najstarszych znanych kolonii, pośredni-

czących w handlu między Egiptem a światem helleńskim. Jej szybki rozwój spowodował, że Grecy system planowania nowo zakładanych kolonii znany pod nazwą siatki hippodamejskiej. Podstawowymi elementami były w niej: agora, gimnazjon i budynki urzędowe, w tym również świątynie.

Grecka agora była pierwszym przykładem miejsca obejmującego swym zasięgiem większość

* Trzebińska Anna, mgr inż. arch., Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy, Wydział Budownictwa i Inżynierii Środowiska, Katedra Architektury i Urbanistyki.

mieszkańców miasta, symbolizując niezależność polityczną wspólnoty, władzę ludu oraz demokratyczny ustrój. Treść programowa, układ funkcjonalny i forma przestrzenna agory ulegały transformacji wraz z jej kontekstem. Arystoteles i Platon przeznaczali agorę tylko dla wolnych obywateli, którzy powinni się zajmować polityką, a nie handlem. Jednak wraz z rozwojem działalności gospodarczej zmieniało się przeznaczenie agory. Na agorze greckiej działalność gospodarcza rozwinęła się dopiero w okresie VIII – V w p.n.e. obok emporionu – miejsca handlu poza miastem. Koncentracja handlu i rzemiosła występowała wówczas tylko na agorze, ponieważ ulice greckich były wyłącznie ciągami komunikacyjnymi obsługującymi zabudowę mieszkaniową. Nowe funkcje gospodarcze agory powodowały budowanie agor specjalistycznych, związanych bądź to z kultem i życiem politycznym, bądź z działalnością gospodarczą. Z reguły był to czworokątny plac, przez którego środek przechodziła główna ulica miasta. Znajdowały się na nim także mównice i siedzenia dla urzędników, a od okresu klasycznego agora była z reguły otoczona przez portyki. Na niej lub w jej bezpośrednim sąsiedztwie znajdowały się ważne gmachy publiczne, świątynie oraz pomniki. Najstynniejszym i jednym z lepiej przebadanych przez archeologów przykładem greckiej agory jest Agora ateńska. Znajdywały się tam najważniejsze budowle państwowe, ołtarze obiekty przeznaczone na miejsce kultu. W czasach rzymskich agora zmienia swoje przeznaczenie. Agora staje się wtedy bardziej miejscem życia kulturalnego niż politycznego. Powstaje m.in. Odeon Agryppy który jest darem dla ludu ateńskiego i jest użytkowana jako sala wykładowa, koncertowa i teatralna. Agorę ozdabiano wieloma pomnikami, poczynając już od okresu archaicznego (Tyrano-bójcy), można było tutaj znaleźć dzieła większości znanych artystów greckich.

Ekspansja imperium rzymskiego i zakładanie nowych kolonii spowodowały następny krok w rozwoju myśli urbanistycznej i przeznaczeniu użytkowanej przestrzeni publicznej. Rzymianie wypracowali swoisty wzór, według którego zakładane były nowe kolonie urbanistyczne. Osie *cardo* i *decumanus* na ich przecięciu miało się mieścić centrum miasta (forum, świątynia Jowisza, kuria). Forum było z reguły prostokątne, ze świątynią na dłuższej osi. Pozostałe ulice winny biec równolegle do głównych osi. Między nimi tworzyły się tzw. *insulae*, które były przeznaczone na budowę domów mieszkalnych. Forum inaczej rynek jest odpowiednikiem greckiej agory, jest jednym z najważniejszych elementów urbanistycznych, politycznych i gospodarczych miasta rzymskiego. Z reguły był to prostokątny plac, na którym odbywały się zgromadzenia polityczne, uroczystości wszelkiego rodzaju, ale także odprawiano sądy, a na co dzień prowadzono handel. W jednym mieście mogło być kilka forów, czego najlepszym przykładem jest Rzym. Najstarsze w Rzymie było Forum Romanum położone między Pałacem a Kapitołem.

Fora powstają w miarę sukcesów kolejnych wódzów Imperium, stanowią przykład szczególnego zgrupowania okazałych form, umieszczonych w jednym, przestrzennie złożonym zespole. Forum rzymskie nie było placem zebrania obywatelskich, lecz placem reprezentacyjnym władz miejskich. Rozwinięte forum stanowiło odpowiednik greckiej agory i akropolu jako główny punkt ogniskowy życia publicznego miasta. Obok urzędów umieszczano na forach świątynie i obiekty kultu religijnego. Rola ulicy procesyjnej w mieście rzymskim była starannie podkreślana przez częste stosowanie kolumnad. W okresie Imperium jedne fora przejęły funkcje administracyjne, a inne koncentrowały ruch handlowy, w większych miastach konieczna była specjalizacja funkcjonalna. Fora z biegiem czasu były

coraz bardziej zabudowywane i ozdabiane świątyniami, portykami i pomnikami, a także innymi gmachami użyteczności publicznej (np. biblioteki). Powiększające się miasto potrzebowało nowych tego rodzaju miejsc zgromadzenia. Szczególnie cesarze rzymscy dbali o powstawanie nowych, coraz większych i wspanialszych forów (fora cesarskie). Największym z nich jest Forum Trajana, zaś inne cesarskie fora to forum Cezara, Forum Augusta, Forum Wespazjana i Forum Nerwy. Stanowiły razem z Forum Romanum, zwarty kompleks architektoniczny, który pozwalał zaspokoić potrzeby administracyjne i gospodarcze stolicy rozrastającego się Imperium. Ich budowę zapoczątkował Juliusz Cezar. Fora te odgrywały także znaczną rolę propagandową w polityce cesarzy. Ustawione na nich budowle i pomniki nie tylko odzwierciedlały potęgę i wspaniałość Rzymu, ale także samych cesarzy. Dlatego też znajdujemy na nich najwspanialsze przykłady rzymskiej rzeźby i architektury.

W mieście z okresu średniowiecznego, główne miejsca związane z działalnością publiczną stanowiły: rynek, kościół, zamek, klasztor, bramy i mury miejskie, gildie i cechy rzemieślnicze. W kościołach oraz na placach kościelnych odbywały się festiwale religijne, procesje oraz przedstawienia teatralne. Koncentrując tak różne funkcje kościół stanowił w tym okresie główny punkt ogniskowy w mieście. Konkurująca często ze sobą władza świecka i duchowna utworzyły w mieście własne formy – plac królewski i plac kościelny. Również rynek był objęty zasięgiem kultu, będąc miejscem misterii religijnych obok licznych innych funkcji, jakie pełnił w mieście średniowiecznym. Oddzielenie się rzemiosła od rolnictwa oraz rozwój gospodarki towarowo pieniężnej sprawił, że po długim okresie upadku zaczęły znów ożywać miasta. Osiedla rzemieślniczo kupieckie powstały przy wielkich szlakach komunikacyjnych obok dawnych miast rzymskich, przy niektórych zamkach feudal-

nych i klasztorach, zwłaszcza tych, które posiadały relikwiami świętych. Ośrodkiem miasta średniowiecznego był duży plac targowy, rynek. Z niego rozchodziły się drogi. Zabudowa miasta początkowo niewiele różniła się od wiejskiej, tyle że domy stały ciasniej. Dla ochrony przed deszczem i jako miejsce sprzedaży i spotkań pojawiły się w mieście arkady. Główna ulica miała podwójną funkcję, na parterze budynku sytuowano sklepy i warsztaty, a na piętrze mieszkania. Ruch handlowy koncentrował się początkowo na ulicy lub w poszerzonej części głównej ulicy, następnie na rynku oraz „extra muros”, w powstających w późniejszym okresie przedmieściach. Koncentracja ruchu na wyspecjalizowanych ulicach nastąpiła jeszcze przed powstaniem rynku. Bramy miejskie odgrywały ważną rolę w życiu gospodarczym miasta średniowiecznego. W pobliżu bram miejskich sytuowano magazyny, gospody oraz sklepy i warsztaty. Również mosty koncentrowały ruch handlowy, np. Ponte Vecchio we Florencji lub Rialto w Wenecji. W miastach powstających z istniejących wsi, główna ulica użytkowała rolę ulicy handlowej. W miarę wzrostu ruchu przelotowego i pieszego pojawił się plac rynkowy, jako aneks głównej ulicy. Rynek jako centrum miasta ukształtował się od XIII i XIV w. przejmując rolę głównego miejsca handlowego w mieście.

Wraz z renesansem klasycyzm wrócił do miasta, zastępując powoli masywną formę romańską i gotycką bardziej plastyczną formą rzeźbiarską, podkreślaną założeniami osiowymi. Formy renesansowe rozwijały się pod wpływem gotyku, co jest widoczne w wielu miastach włoskich, np. w formach placów planowanych w XIX w. W mieście pojawiły się nowe założenia ogrodowe, placowe i powierzchnie wodne. Tak, jak w miastach antycznych powstawały reprezentacyjne place, np. plac del Campo w Sienie z charakterystyczną wieżą.

W okresie, gdy forma miasta była złożona z elementów historycznych z minionych okresów, re-

nesansowi teoretycy miasta pracowali nad jedną formą teoretycznego miasta renesansu – formą gwiazdzistą. U podstaw tej formy miasta leżała renesansowa teoria architektury centralnej – budynku centralnego w środku gwiazdzistego miasta, jako racjonalizacji układu średniowiecznego. Zasada idealnej formy gwiazdzistego miasta był geometryczny układ promienistych ulic łączących się na placu centralnym. Bryła usytuowana na środku tego placu była widoczna ze wszystkich ulic, a taki układ rozwijał logicznie perspektywę renesansową. W okresie XIV – XVI w. ulice były bardzo zróżnicowane w formie i nie stanowiły jednorodnej całości. W schyłkowym okresie renesansu, w latach 1536–1540, Michał Anioł w koncepcji placu kapitollińskiego, zwanego obecnie Piazza del Campidoglio, zmienił statystyczną przestrzeń miasta wczesnego renesansu, tworząc przestrzeń dynamiczną, oparta na przestrzennej głębi, zróżnicowanych poziomach i sekwencji elementów osiowych; budynek – pomnik – plac – schody – miasto.

Pod koniec XVII w. koncepcja filozoficzna przestrzeni absolutnej Newtona, być może wywarła wpływ na dotychczasową interpretację formy miasta, gdyż w tym czasie pojawiły się formy oparte na rozciągłości linearnej i długich perspektywach. Forma barokowa tak budynku, jak i miasta, charakteryzuje się umiejętnym tworzeniem całości z bardzo zróżnicowanych form – elementów, co dawało niespotykaną dynamikę i siłę kompozycyjną rozwiązań barokowych. Istotne elementy formy barokowej to trójwymiarowa krzywa, jako jej podstawowy motyw, czy schody jako element organizujący przestrzeń wewnętrzną. W baroku przestrzeń nie pełniła roli otoczenia architektury – bryły, lecz była przez nią kształtowana. Przedstawiciele władzy absolutnej, inspirując budowę placów królewskich o funkcjach wyłącznie reprezentacyjnych i pomnikowych, mieli na uwadze podkreślenie w kontekście formy, idei władzy absolutnej

przez regularność formy i skalę przestrzenną. Wzrost tępa życia i ruchu oraz szerokie pojawienie się pojazdów kołowych towarzyszyły autokratycznej dyscyplinie elitarnej władzy politycznej w tym okresie. Kryteria planowania ulic to warunki ruchu maszerujących oddziałów wojskowych. Poruszanie się kolumn wojskowych na ulicach miasta wymagało odpowiednio ukształtowanych placów, przestrzeni publicznej oraz długich odcinków prostych ulic. Istotnym kryterium kontekstu formy miasta była również potrzeba zapewnienia miejsca – na szerokich chodnikach – dla pieszych obserwujących ruch wojsk. Proste ulice renesansowe oraz aleje barokowe tworzyły ciągi liniowe, koncentrując sklepy i warsztaty.

W XVIII w. dominowały formy renesansowe, barokowe i rokokowe, lecz w drugiej połowie tego stulecia pojawiły się umiarkowane formy klasycystyczne i klasycyzm opanował Europę i Amerykę. Przykładem klasycystycznej sztuki urbanistycznej kształtowania formy miasta jest Sankt Petersburg. Forma owalna i okrągła pojawiła się w XVIII w. również w Anglii, a zespół Bath złożony z okrągłego placu i zespołu budynków mieszkalnych w kształcie półksiężyca – otwartej elipsy. Plac jako charakterystyczny element formy miasta pojawił się stosunkowo późno. W połowie XVIII w. pojawił się nowy element formy miasta – place zespolone, powiązane w ciągi i tworzące zróżnicowaną całość przestrzenną tak architektoniczną, jak i zintegrowaną z nią całość urbanistyczną. Najbardziej znanym przykładem jest zespół placów w Nancy.

Człowiek, jego rozwój społeczny i duchowy, był inspiracją do tworzenia przestrzeni publicznej. Najpierw była ona uporządkowana, umiejscowiona centralnie i przeznaczona do ścisłych celów. Wraz z postępowaniem cywilizacyjnym jej przeznaczenie zmieniało się i nabierało różnego charakteru. Współczesna przestrzeń publiczna jest porzucana i bardzo zróżnicowana.

BIBLIOGRAFIA

Lipińska J., *Historia architektury starożytnego Egiptu*, Warszawa 1977.

Sadurska A., *W cieniu Panteonu. O sztuce starożytnego Rzymu*, Warszawa 1965.

Pevsner N., *Historia architektury europejskiej*, Warszawa 1976.

Ulatowski K., *Architektura starożytnej Grecji*, Warszawa 1970.

Parnicki-Pudęłko S., *Architektura starożytnej Grecji*, Warszawa 1979.

Wróbel T., *Zarys historii budowy miast*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971.

Latour St., Szymski A., *Rozwój współczesnej myśli architektonicznej*, PWN, Warszawa 1985.

Fletcher B., *A History of Architecture*, London 1987.